

Analiza sadržaja dokumenata

Iz naučnih nalaza proizlazi da ova dva naziva u naslovu jasno ukazuju na činjenicu da je još sporan i sam naziv metode, kao i da su u vezi s njom još uvek otvorena mnoga pitanja. O čemu se radi? Uobičajeni naziv u metodologiji je "analiza sadržaja dokumenta", ali on ima bar dve slabosti.

Prvo, on insistira na analizi kao jedinoj metodi, mada se u proceduri realizacije naučnih istraživanja, kako pokazuje istraživačka praksa, javljaju i indukcija, generalizacija i sinteza. One nisu analitičke. Naglašavanje analize kao bitne odredbe metode može se opravdati time što je osnova koncepcije u analitičkim postupcima - analizi i klasifikaciji. Ideja o "raščlanjavanju", mrvljenju sadržaja dokumenata još je dominantna u shvatanju metodologa i istraživača. Ipak, to nije dovoljan razlog da se zapostave druge neanalitičke komponente metode.

Druga slabost naziva je u insistiranju isključivo na sadržaju dokumenta. Ne sporeći da je mogući sadržaj dokumenta bitan, forma, sastav i druga svojstva dokumenta (na primer, starost, poreklo) nisu zanemarljivi. Oni se u mnogim istraživanjima javljaju kao neizbežni nosioci podataka i obaveštenja naročito u istoriji i arheologiji. Isticanje sadržaja u nazivu moguće je opravdati shvatanjem da sve što je smisleni iskaz o nečemu, a sadrži podatke, kao sastavni deo dokumenta jeste sadržaj. Međutim, ovakvo shvatanje sadržaja je preširoko. Ako bismo ostali pri pristupu i kriterijumu korišćenim u formiranju naziva "analiza sadržaja-dokumenta" (osnovna metoda + opšti predmet istraživanja + izvor podataka) mogli bismo doći i do tačnijeg naziva. Na primer, metoda "proučavanja dokumenata".

U upotrebi je i naziv "posmatranje dokumenta". Ovaj naziv je bliži najšire primenjenom načinu čulnog opažanja dokumenta. Međutim, on zapostavlja misaone procese karakteristične za osnove metode i činjenicu da se saznanje o predmetu istraživanja stiže uvidom u verbalne iskaze sadržane u zapisima raznih vrsta i oblika. A iskazi nesporno pripadaju ispitivanju nezavisno od toga što su odgovori i na sopstvena pitanja. Dokumenti sadrže i različite poruke o tvorcu dokumenata i o zbivanjima koje je tvorac dokumenata zabeležio, a koja su ulazila u krug njegovog saznanja posrednim ili neposrednim čulnim putem. I tu se javljaju tri osnovne situacije:

- tvorac dokumenta (u daljem tekstu "autor") govori o sebi;
- autor govori o događajima čiji je aktivni učesnik ili samo prisutni očevidac;
- autor govori o događajima o kojima je saznao preko drugih.

Očigledno, saznanja dobijena iz dokumenata o autoru i zbivanjima o kojima autor govori u dokumentu više ne možemo smatrati posmatranjem. Jer, o događaju i autoru više ne saznajemo neposredno, iskustveno čulnim opažanjem, već posredstvom iskaza autora. Dakle, to bi bilo ispitivanje - indirektno, pismeno.

Izvan date klasifikacije nalazi se jedan prelazan oblik: kada u dokumentu imamo originalno evidentiranu jednu celovitu akciju ili jednu dimenziju akcije autora. U ovom slučaju može se govoriti i o posmatranju sadržaja dokumenata - ali i o ispitivanju sadržaja. To zavisi od predmeta istraživanja.

Već izloženi problemi dovoljni su da "posmatranje dokumenata" odnosno "analizu sadržaja dokumenata" ne definišemo jednostavno kao tehniku sakupljanja podataka već kao specifičnu operativnu metodu. Dodamo li tome da ova metoda ima i svoju specifičnu logiku odnosa prema hipotezama projekta istraživanja, da se može javiti kao samostalna metoda istraživanja sa specifičnim normama i postupcima zaključivanja ili zajedno sa drugim metodama, čini se da smo izložili dovoljno dobrih argumenata u prilog tretiranju ove metode kao operativne metode.

Pobrojani nazivi, očigledno, posle iznetih razmatranja, više ne odgovaraju. I jedan i drugi su jednostrani i nedovoljno obuhvatni, ali je bolji naziv zaista teško naći. Izgleda da bi u ovom času mogao da posluži nešto tačniji naziv "metod analize sadržaja dokumenata" koji obuhvata i posmatranje i ispitivanje, pa i eksperimenat, što je neophodno zbog karakteristika ex post facto eksperimenta. Analiza se, inače, smatra, zajedno sa analogijom, najosnovnijom posebnom metodom i njome se može istraživati dokument kao stvar i dokument kao oblik ljudskog komuniciranja, sveobuhvatno. Nedostaci u nazivu proizvod su shvatanja metoda uopšte, a posebno ovog metoda, ako i shvatanja o njenom nastanku. U definisanju "analize sadržaja dokumenata" ne govori se o njoj kao o metodi već kao o tehnici i instrumentu. U novije vreme pominje se i kao pomoćna metoda, a ređe kao samostalna metoda istraživanja. Iz toga proizilaze bar dva pitanja:

1. da li je "analiza (sadržaja) dokumenata" metoda;
2. ako jeste, kakva je to metoda?

Analiza (sadržaja) dokumenata je samostalna metoda po sledećim komponentama i svojstvima:

1. logička osnova metode je jasno definisana. Ona je zasnovana na logičkim pravilima definisanja, suđenja i zaključivanja i odredbama zakona istinitog saznanja. Može da podnese i sve logičke sisteme;
2. epistemološki deo je dovoljno razvijen tako da su evidentna dva podsistema naučnog saznanja: o predmetu nauke u okviru koje se primenjuje kao metoda i o metodu kao posebnom predmetu, kao i o relacijama sa metodologijom i predmetnom naukom;
3. metodsko-tehnički deo je postuliran i nalazi se u razvoju. Poznata su dva vida ove metode: kvantitativna i kvalitativna analiza (sadržaja) dokumenata, a evidentni su i postupci i instrumenti prikupljanja i obrade podataka uključujući i računске.

Po svim ovim svojstvima i činiocima pogrešna su sva određenja ove metode, kao tehnike i instrumenta.

Metoda analize (sadržaja) dokumenata tretirana je kao pomoćna, prethodna, itd... Po svim odlikama ona je samostalna, operativna metoda koja se može naći u istraživanjima u raznim ulogama. Tako se ona koristi:

- u istraživanju postojećeg naučnog fonda pre izrade projekta istraživanja u kojem se koristi više raznih metoda;
- kao jedna od metoda prikupljanja podataka u takvom istraživanju;
- kao metoda obrade podataka u ispitivanju;
- kao samostalna jedina metoda prikupljanja i obrade podataka i formiranja naučnog saznanja, a neretko i kao jedino moguća metoda naučnog saznanja određenih metoda istraživanja.

Izvori njenih podataka su strogo definisani i mogu se identifikovati kao realiteti. Ona je empirijsko-teorijska metoda, ali specifična po karakteristikama opažanja u empirijskim istraživanjima.

Predmeti istraživanja ovom metodom mogu se odrediti kao opšti, posebni i pojedinačni. Opšti predmeti istraživanja su predmeti nauka, nauke, metode i metodologije uključujući i izvore. Međutim, svi ovi predmeti istražuju se posredstvom iskaza sadržanih u raznim dokumentima, u raznim oblicima, raznog sadržaja i obima, razne strukture i sistematizacije. Osnovna svojstva iskaza su njegova smislenost i značenje, celovitost i određenost vremenom, prostorom, sadržajem i formom.

Pitanje da li se analizom (sadržajem) dokumenata predmet istraživanja istražuje neposredno, tj. da li se istražuje sam "događaj" ili se istražuje kako se događaj prezentira, pogrešno je pitanje kada se na njega gleda sa stanovišta društvenih nauka. Naime, ne istražuju se samo događaji (u pravom smislu reči) već se istražuju i prirodne i društvene tvorevine koje su društveni realiteti, ali nisu događaji. Zatim, istražuju se stanja, svojstva, aktivnosti itd. Kao i u svim istraživanjima i u ovom slučaju između predmeta istraživanja i naučnog saznanja posreduju izvori podataka, manifestacije predmeta, indikatori istraživačke (metodološko-metodske) i druge procedure itd. U primeni analize (sadržaja) dokumenata u društvenim naukama imamo više situacija. Prva situacija je kada je sam dokument, kao činilac organizacije, predmet istraživanja. Na primer, istraživanje programa jednog procesa u organizaciji. Taj program je dokument koji ima fizičke i intelektualne, formalne i sadržajne karakteristike. Očigledno je da se on istražuje, uslovno rečeno, neposredno, "kao događaj" a ne posredovano "kako je prezentiran". Istina, moguće ga je istraživati i "kako je prezentiran". Druga situacija je kada se neki organizacioni realitet istražuje posredstvom dokumenata raznih vrsta. Tu se može govoriti o posredovanju dokumenata i iskaza sadržanih u njima, ali se ne može prevideti da postoji ogromna razlika

između izvornih dokumenata organizacije kao izvora podataka i drugih dokumenata. Očigledno je da je stepen posredovanja u drugim dokumentima znatno veći. Treća situacija je kada je dokument kao realitet predmet istraživanja. I tu nema posredovanja, jer je dokument izvor podataka o sebi.

Kao predmet istraživanja analizom (sadržaja) dokumenata pominjane su i poruke. Nesumnjivo je da većina smislenih iskaza sadrži poruku. Međutim, poruka, koja je bitan deo složenijih iskaza, je preuska odredba predmeta. I značenje je takođe kandidovani predmet analize (sadržaja) dokumenata. Nesumnjivo je da nijedan smisaoni iskaz ne može da bude bez značenja, ali, iako je suštinsko, značenje nije jedina komponenta iskaza. Osim toga, kada se značenje razmotri kao predmet istraživanja, nameću se mnoga pitanja kao što je na koje značenje se misli? Da li se radi o značenju neposredno iskazanom ili o značenju konteksta? O značenju za koga? Ne može se osporavati da se značenje mora shvatiti kao bitna odredba i komponenta predmeta, ali ne i kao sam predmet. Sva ova i druga pitanja potekla su i iz shvatanja i datiranja nastanka metode analize (sadržaja) dokumenta.

Iz rezultata metodoloških istraživanja i teorijsko-empirijskih analiza proizlazi da je analiza dokumenata nezamenljiv, prodoran i pouzdan operativni metod sakupljanja i tretmana podataka o prošlim, sadašnjim i budućim pojavama, o teritorijalno i vremenski bliskim, ali i veoma udaljenim pojavama. Neposredni predmet istraživanja primenom analize dokumenata može biti svaki činilac, deo ili celovita pojava, njeno kvantitativno ili kvalitativno svojstvo, itd. ako je na bilo koji način zabeleženo.

O izvorima saznanja u istraživanjima primenom analize dokumenata govori sam naziv. Izvor su dokumenti. Terminom dokument označavamo svaki neživi izvor podataka koji sadrži na bilo koji način smislene iskaze.

Dokumenti kao izvori podataka u analizi (sadržaja) dokumenata mogu se klasifikovati na razne načine. Način ostvarivanja čulnog kontakta kao kriterijum klasifikacije omogućav razlikovanje:

1. vizuelnih - dokumenata, sa kojima se ostvaruje kontakt čulom vida;
2. auditivnih dokumenata, sa kojima se kontakt ostvaruje čulom sluha;
3. taktilnih dokumenata - sa kojima se ostvaruje kontakt čulom dodira (pipanja) i
4. kombinovani.

U metodološkoj literaturi je uobičajeno da se govori o tri tipa "analize sadržaja dokumenata": o "klasičnoj" analizi sadržaja, o "kvalitativnoj" i o "kvantitativnoj" analizi sadržaja dokumenata. Pominju se, takođe "spoljašnja" i "unutrašnja" analiza dokumenata, kao i valentna analiza, statistička, dinamička, kontigencijska, frekventna, nefrekventna,

univarijantna, multivarijantna itd. Prilikom klasifikacije korišćeni su razni kriterijumi. Tako je valentna analiza definisana na osnovu predmet aanalize. Ova analiza obuhvata istraživanje usmerenja i intenziteta iskaza (poruke). Statiska analiza istražuje stanja određena vremenom i prostorom, a dinamička procese. Kontigencijska se bavi utvrđivanjem količina (kontigenata). Za razliku od njih frekvencijska i nefrekvencijska, varijantna i univarijantna kao kriterijum imaju i procedure tj. instrumente i postupke istraživanja. Tako je frekvencija i primena odgovarajućih statističkih metoda u vezi s njima, dok nefrekvencijska ne izračunava frekvencije. Univarijantna analiza podrazumeva proceduru obrade činilaca svakog posebno, dok multivarijantna podrazumeva obradu više činilaca (varijabli) istovremeno odnosno povezano.

Za svako diferenciranje unutar jednog metoda neophodno je prethodno utvrditi kriterijume (svojstva) razlike i sličnosti. U dosadašnjim razmatranjima koristili smo kao kriterijum svojstva instrumenta i postupka u prikupljanju podataka određenom metodom. Nema razloga da i ovde tako ne postupamo.

Primenom kriterijuma karakteristika instrumenata, možemo konstatovati postojanje dve osnovne tehnike sakupljanja podataka analizom dokumenata: prvo, kvalitativna ili kako se još naziva "nefrekvencijska" i drugo, kvantitativna, "frekvencijska" ili "statistička".

Kvalitativna analiza dokumenata, tj. "nefrekvencijska" odgovara na dva pitanja: "šta" i "kako" je nešto rečeno. Kvantitativna odgovara na tri pitanja: "šta", "kako" i "koliko" je rečeno. I jedno i drugo možemo primeniti u istraživanju dokumenata bilo "spolja" (njihovih spoljnih karakteristika), bilo "iznutra" (karakteristika njihovog sadržaja).

Kvalitativna analiza sadržaja se ne može smatrati samo prethodnom i pomoćnom u odnosu na kvantitativnu. Naprotiv, kvalitativna analiza je jedina u istraživanju pojedinih dokumenata, a u teorijskim istraživanjima ona je nezamenljiva. Bez nje nema ni valjanih istraživanja kontekstualnih iskaza i značenja. Pogrešno je misliti da se kvalitativna analiza ne bavi nikakvim merenjem. Naprotiv, ona se služi intuitivnim merenjem (ocenjivanjem), koristi nominalnu skalu. Savremena kvalitativna analiza ne zasniva se samo na utisku i sve više se orijentiše na tzv. tematsku analizu koja podrazumeva određenu kodifikaciju (definisane i klasifikovane teme) i odgovarajuće evidentiranje. U celini gledano, naročito sa razvojem informacione tehnologije, računara i njihovih postupaka, kao i korišćenja statističkih postupaka i neparаметarskim obradama, evidentne su tendencije smanjivanja razlika između kvalitativne i kvantitativne metode analiza (sadržaja) dokumenata. Tome znatno doprinosi i savremeno stanovište da su istraživanje i kvantifikacija samo objektivno datog sadržaja nedovoljni, jer je istinit sadržaj često u kontekstu.

Izložena svojstva kvalitativne i kvantitativne analize dokumenata dozvoljavaju nam da govorimo o dve različite tehnike metoda analize sadržaja dokumenata – o direktnoj i indirektnoj analizi. A, ovi pojmovi mogu imati po dva značenja. Za direktnu analizu to su:

1. da prilikom primene metode analize dokumenata već postoji utvrđen predmet istraživanja i postavljene hipoteze, za čije dokazivanje se koriste podaci sadržani u dokumentima;

2. to znači da se u postupku istraživanja hipoteza neposredno dokazuje iskazanim sadržajima - podacima, tj. "manifestnim" sadržajima.

A, na indirektnu analizu se odnose dva druga značenja:

1. nije precizirano šta se istražuje u dokumentu već se nastoji utvrditi šta sve dokument sadrži, i

2. kada postoje hipoteze u okviru istraživačkog projekta, u postupku analize se, na osnovu uvida u poruku formira više alternativnih hipoteza o njenom značenju. Ove hipoteze se nalaze u uzajamnoj zavisnosti i dokazivanje (tačnost) jedne znači opovrgavanje odnosno odbacivanje druge.

Obe tehnike nisu podjednako podesne za korišćenje u tzv. direktnim, odnosno indirektnim istraživanjima metodom analize dokumenata. Kvalitativna metoda analize dokumenata podesnija je za indirektna, kvantitativna za direktna istraživanja. Osetljivost materije koju istražujemo zahteva odgovarajuće uslove i postupke u toku analize dokumenata. Opšti uslovi su zajednički za obe tehnike. To su u prvom redu:

- profil i broj kadrova adekvatan i srazmeran istraživačkom zadatku. Za analizu dokumenata neophodno je dobro poznavanje ukupne problematike i posebnih pitanja koja se istražuju, kao i dobro poznavanje jezika uopšte i posebnog jezika poruke. Analizu dokumenata ne može dobro da radi osoblje neodgovarajućeg nivoa i strukture obrazovanja;
- odgovarajući materijalno-finansijski i organizaciono-tehnički uslovi, jer analiza dokumenata, naročito kvantitativna, zahteva dosta vremena i odgovarajuću opremu, što može i znatno da košta. Međutim, u celini gledano, to je jedna od najekonomičnijih metoda.

Osim opštih postoje i posebni uslovi koji su već u nekoliko razmatrani za svaku od postojećih tehnika.

Kvalitativna (nefrekvencijska) analiza dokumenata podrazumeva orijentaciju na otkrivanje značenja "onog što je komunikator želeo da kaže" oslanjajući se u prvom redu na kontekst iskazanog sadržaja. To podrazumeva prethodno utvrđivanje određenih činilaca konteksta, kao što su:

- kontekst odnosa komunikatora i publike i njihove karakteristike;
- kontekst situacije - okolnosti u kojima se govori;

- kontekst ponašanja (u širem smislu) u okviru o kome se govori;
- jezički kontekst - jezički izrazi i stil komunikatora (govornika);
- kontekst strukture iskaza (govora odnosno teksta).

Tek kada se sve ovo izgradi, analitičar će moći da konstatuje, kvalifikovano i istinito i, da na osnovu prisustva i odsustva malog broja ili samo jednog iskaza zaključuje o značenju i poruci.

Bitan problem ove tehnike je razlikovanje opisa sadržaja iskaza od zaključivanja o značenju, kao i dokazivanje sopstvenih hipoteza, odnosno njihovih provera. Naime, osnova zaključivanja je ocena dokaza svakog od mogućih zaključaka o značenju iskaza. Stoga je naglasak na postavljanju hipoteze.

Nasuprot tome, kvantitativna analiza prikuplja podatke - iskaze korišćenjem kodiranih kategorija, a zaključuje o hipotezama na osnovu frekvencije. U vezi s tim se javlja više teškoća.

Prvo, javljaju se problemi prilikom izrade kodeksa oko identifikacije relevantnih odnosno irelevantnih kategorija, a zaključuje se o hipotezama na osnovu frekvencije. U vezi s tim se javlja više teškoća. Najpre, javljaju se problemi prilikom izrade kodeksa oko identifikacije relevantnih odnosno irelevantnih kategorija sadržaja analize i nivoa njihovog preciziranja. Budući da se kodeks pravi pre uvida u sve izvore podataka, moguće je da ne obuhvati sve relevantne činioce poruke. Zatim, ako se insistira na preciznosti, moguće je da se dobiju uske kategorije čija će frekvencija biti mala, što će ometati pravilno zaključivanje.

Drugi tip problema javlja se u vezi sa dokumentima operativno-akcione prirode. Strategija iskazivanja i organizacija iskaza i sadržaja dokumenata podređena je ciljevima u čijoj su funkciji (čije su sredstvo), što se može relativno brzo menjati. Te dinamične promene ukoliko su brže i suptilnije, ne moraju biti vidljive u okvirima već postojećih kategorija i ne moraju se manifestovati frekvencijom srazmernom njihovom značaju.

Treći skup problema javlja se sa povećanjem ili smanjivanjem broja relevantnih činilaca iskaza odnosno sadržaja dokumenata. U tom slučaju kodeks postaje bilo preuzak, bilo preširok. Moguća je i treća situacija: da u toku istraživanja dođe do zamene u sastavu skupa relevantnih činilaca, pri čemu skup ostaje isti po dimenziji, ali po sastavu mu kategorijalni sistem ne odgovara.

Osim ovih najvažnijih i, ponekad, predimenzioniranih problema mogu se javiti i drugi. Uzrok predimenzioniranja u isticanju problema je u jednostranosti pristupa razmatranju problematike metoda analize dokumenata i shvatanja te metode. Pri isticanju izvesnih teškoća koje se vezuju za izgrađenost nekih naučnih zakonitosti, jednostavno se gubi iz vida da se metod analize dokumenata javlja i kao predmet i metod i metodoloških istraživanja,

kao i metod kako teorijskih, tako i empirijskih istraživanja, i najzad, kao metod sakupljanja, primarnih, ali i kao metod korišćenja sekundarnih podataka.

Isticanje i prenaglašavanje teškoća u primeni metoda analize dokumenata, a naročito njene kvantitativne tehnike, čije su prednosti vanredno značajne, proističe delom iz zanemarivanja potrebe da se prethodno razvije odgovarajući projekt istraživanja čija će jedina ili samo jedna između ostalih metoda sakupljanja podataka biti ova metoda. Razrada nacrtu naučne zamisli umnogome olakšava i razrešava probleme. Saglasno tome, u dalja razmatranja ulazimo polazeći od stanovišta da je projekt istraživanja napravljen, te da su hipoteze i indikatori dovoljno precizni. I kada je sve to urađeno, neophodno je izraditi poseban plan i uputstvo za primenu ove metode. Kada je analiza (sadržaja) dokumenata jedina metoda kojom se projekat istraživanja realizuje, predmet, hipoteze i indikatori se moraju uskladiti sa zahtevima i mogućnostima metoda. Pri tom se moraju uvažiti bitne razlike koje nastaju u procedurama istraživanja kada je predmet dokument i kada je predmet proces - pojava o kojoj dokument sadrži podatke.

Osnovni tok analize dokumenata teče po fazama, od kojih se najčešće pominju:

1. izučavanje odgovarajuće literature;
2. formulacija predmeta i hipoteza;
3. utvrđivanje dimenzija i pravaca istraživanja i definisanje istraživačkog polja;
4. izbor dokumenata;
5. konstrukcija osnovnog skupa i uzorka dokumenata;
6. pripremanje materijala za obradu;
7. pripremanje jedinica analize;
8. elaboracija indikatora;
9. utvrđivanje pravila preseka, kategorizacije i kodiranja;
10. testiranje pripremljenih tehnika;
11. eksploatacija materijala.

Ne ulazeći u valjanost ovako prikazanog toka analize (sadržaja) dokumenata obavezni smo da ukažemo na to da se problemi od 1 do 10 rešavaju u toku konceptualizacije i projektovanja istraživanja, a da tačku 11 treba razdvojiti na bar tri tačke:

- a) postupak prikupljanja podataka iz dokumenata;

- b) metodi sređivanja, obrade i analize podataka, i
- c) dokazivanje hipoteza i zaključivanje.

Naime, uz puno uvažavanje specifičnosti ove metode, istraživačko iskustvo i metodološka literatura upućuju na stanovište da je proces istraživanja u osnovi stabilne strukture.

Kodeks kategorija je bitan uslov korišćenja metoda analize dokumenata kao naučnog načina sakupljanja podataka. On se neposredno izvodi iz indikatora čiji izbor determiniše i izbor kategorija, stepen njihove razrade, njihov međusobni odnos i njihovu elastičnost. Stoga je pravilan stav koji zahteva izradu okvirnog ili preliminarnog kodeksa (sistema kategorija - pojmova i termina) odmah po postavljanju hipoteza i izboru indikatora. On važi, dakle služi, kao okvirni usmeritelj do završetka predistraživanja - što znači do ostvarivanja uvida u jedan manji broj izvora (dokumenata) koji će poslužiti za reviziju i rekonstrukciju kodeksa. Prema tome, može se govoriti o: planiranom kodeksu i o primenjenom kodeksu pojmova i šifara. Izrada kodeksa spada u najsloženije, najodgovornije i najteže poslove u primeni metoda analize dokumenata. On je sistem strogo definisanih osnovnih kategorija i potkategorija u njihovom osnovnom, najšire važećem značenju i značenju koje im se pridaje odnosno prihvata u datom istraživanju. Istovremeno kodeks je instrument pretvaranja verbalnih iskaza koji prelaze u podatke, u numeričke date.

Osnovni problemi i teškoće u izradi kodeksa su u shvatanju njegove strukture i uloge u istraživanju i u karakteristikama jezika. Kodeks se prvenstveno definiše kao sistem kategorija i šifara, i vezuje se prvenstveno za kvantitativnu analizu (sadržaja) dokumenata. Kategorije se shvataju kao bitne osnovne reči kojima se iskazuju određeni društveni realiteti, a šifre numerama - ciframa (numeričkim znacima) kojima se kategorije označavaju. Razlog označavanja je, po opštem shvatanju olakšavanje evidentiranja i manipulacije podacima i omogućavanje primene statističkih postupaka u tretmanu podataka. Ideja da se mogu izraditi rečnici posebne namene u kojima bi se reči mogle definisati, opisati njihovi pojavni oblici, varijacije njihovog značenja, njihove veze sa drugim rečima itd. kao značajna osnova za izradu posebnih kodeksa, ali i kao neka vrsta generalnog kodeksa, veoma je korisna naročito u vreme ubrzanog razvoja računara i njihovih programskih i obradnih mogućnosti. U tom smislu činjeni su i čine se pokušaji u skladu sa ovom osnovnom idejom. Već je tradicija izrada enciklopedija, leksikona i njima sličnih dela šireg i užeg obuhvata, opštijeg ili uže stručnijeg karaktera. Poznati su i pokušaji izrade rečnika za posebne namene odnosno za analizu (sadržaja) dokumenata upotrebom računara. Uprkos značajnim rezultatima ostale su mnoge teškoće.

Prva veoma značajna teškoća je višestruka transformacija i simplifikacija, odnosno višestepeno posredovanje u sticanju saznanja o realitetu. Dokument i iskaz u dokumentu je već znatno odstupanje od izvornosti i pojednostavljivanje. A, izrada kategorijalnog sistema (kodeksa) i njegova primena su faktički dalje pojednostavljivanje i formalizacija, još veće

udaljavanje od izvornosti pojave. Insistiranje na činjenici da se očuvaju i čak naglašavaju bitne odredbe realiteta u iskazima, da je selekcijom odstranjeno ono što je sporedno, nevažno itd. teško je prihvatiti bez dovoljno uverljivih naučnih i metodoloških dokaza. Međutim, ako se uspostavi odgovarajuća povezanost sa opštenaučnom hipotetičko-deduktivnom metodom, takve je dokaze moguće naći.

Druga teškoća proizilazi iz jezika i njegovih karakteristika. U svetu je trenutno u upotrebi preko 2.000 jezika raznih stepena razvijenosti, raznih osnova i konstrukcija. Osim toga, unutar istih jezika postoje njihove razne varijante između kojih su ponekad veoma velike razlike. Unutar govornih i književnih jezika postoje veoma velike razlike. Takođe, u svakoj sredini postoje specifične kulturno-jezičke tvorevine kao što su poslovice, izreke, figurativni izrazi sa prenosnim značenjem itd. Ideja o povezivanjima značenja i formi iskaza veoma je plodotvorna. Naime, pokazalo se da je moguće utvrditi standardne forme, strukture i značenja govornog jezika, jezika političko-pravnih akata i naučnog jezika u okvirima jezika jednog naroda. Međutim, ovim standardima koji su bitan uslov za izradu valjanih kodeksa, teškoće nisu otklonjene. One se multiplikuju u odnosima između jezika raznih naroda otvarajući i produbljujući pitanje jezičke dominacije kao osnove kulturne i druge dominacije. Prodor računara to jasno pokazuje upućujući na pojednostavljenu unifikaciju.

Treća teškoća je u koncepciji "mrvljenja" teksta odnosno u neophodnosti da se ova koncepcija prevaziđe. Naime, pojedinačne reči, ma bile i kategorije, ne iskazuju određena saznanja o stvarnosti. Tek kada su smisljeno povezane u celinu - u iskaz, one imaju pravo značenje. Dakle, kodeksom treba očuvati celinu iskaza odnosno bitne odredbe sadržine, značenja i smisla. To se pokušalo izradom kategorijalnih sistema koji su se postepeno širili i u kojima su pokušavana povezivanja kategorija. Istraživačka iskustva u korišćenju metoda (analize) dokumenata upućuju nas na sledeća rešenja:

- veoma detaljna razrada kategorijalnog sistema u kome je svaki pojam, a pogotovu svaki bitan kategorijalni pojam, strogo definisan i opisan;
- izrada standardnih izraza posebnih značenja, standardnog korišćenja figura i standardnih najčešće korišćenih struktura iskaza sa njihovim značenjem;
- kategorijalni sistem (kodeks) mora uvažavati vreme i prostor, tj. sadržati periodizaciju, čija će karakterizacija biti jasna, i lokaciju, čija će određenja biti dopunjena značenjima;
- izradom detaljnog uputstva za primenu, kako bi se obezbedilo valjano dekodiranje kodiranog materijala.

Štaviše, u posebno složenim slučajevima dobro je da izvođači analize (sadržaja) dokumenata učestvuju u izradi kodeksa i u diskusiji o njemu, a ne samo da budu formalno obučeni za njegovu primenu.

Uprkos svemu, prilikom evidentiranja i kodiranja podataka verovatne su приметne razlike između obrađivača, pa čak i u raznim periodima rada istog obrađivača.

Primena kodeksa podrazumeva da su prethodno utvrene jedinice analize. To može da bude ceo dokument, pasus, rečenica, reč, znak, ili posebno definisana celina kao što su članak, stav, govor itd...

Postojanjem dva osnovna oblika (tehnike) analize (sadržaja) dokumenata opravdano je stanovište dr Živana Tanića o potrebi razlikovanja jedinica analize sadržaja kao delova sadržaja (na gramatičkoj i negramatičkoj osnovi) i po načinu upotrebe (jedinice klasifikacije, obeležavanja, prebrojavanja, teksta i konteksta). A, s obzirom na shvatanje "manifestovanog iskaza" odnosno "rečenog" i onog "što se htelo da kaže", kao i na razlike u gledanjima na "direktnu" i "indirektnu" analizu, čini se da bi bila korektna klasifikacija na:

1. Jedinice analize "rečenog", odnosno teksta po kriterijumu celine, a u okviru toga:
 - 1.1. gramatičkih celina:
 - 1.1.1. jedinice analize rečenog
 - 1.1.2. jedinice klasifikacije
 - 1.1.3. jedinice obeležavanja
 - 1.1.4. jedinice tretmana (prebrojavanja)
 - 1.2. jedinice analize "onog što je hteo da kaže" odnosno konteksta.

Kvalitativna analiza ne obavezuje na jedinice prebrojavanja.

Podrazumevamo, takođe, da su u okviru načina istraživanja utvrđeni poimenično dokumenti koji će biti podvrgnuti analizi i perfektuirane jedinice analize (ceo dokument, pasus, rečenica, reč, stav, ideja, poruka itd.).

Kodeks se sastoji od kategorija, potkategorija i šifara koje služe za obeležavanje jedinica sadržaja, odnosno jedinica analize. Moguće je formirati tri tipa kodeksa: statičan, sukcesivan i kontinuiran - dinamičan. U suštini, kodeks je sistem klasifikacija i definicija pojmova za koje se manje-više osnovano pretpostavlja da će se javiti u dokumentima koji su podvrgnuti analizi. Karakteristike dokumenata istraživanja, predmeta istraživanja i primenjene tehnike determinišu vrstu kodeksa. Tako, ako je primenjena kvantitativna tehnika u istraživanju određenih stavova, ili vrednosti, moguća je konstrukcija statičkog ili sukcesivnog kodeksa. Međutim, jedan niz akcionih dokumenata uz korišćenje kvantitativne tehnike podrazumeva zahtev za sukcesivnim ili, još radije, kontinuiranim- dinamičnim kodeksom.

Kodeks u metodi analize dokumenata je nužno u određenoj meri stabilan, ali je elastičnost različita kod raznih vrsta kodeksa.

Statički kodeks je najmanje elastičan. Sistem osnovnih kategorija je utvrđen, a sve eventualne dopune su dozvoljene samo unutar njih.

Sukcesivni kodeks podrazumeva proveru posle pojedinih faza analize, reviziju i, po potrebi, rekonstrukciju, u prvom redu dopunjavanje. I ovde su na početku osnovne kategorije definisane.

Kontinuirani-dinamični kodeks sadrži samo nekoliko teorijski izvedenih polaznih određenja kategorija. Inače se kontinuirano gradi tokom analize dokumenta.

Svaki od pomenutih kodeksa ima svoje prednosti i nedostatke. Statički kodeks obezbeđuje preciznost i pouzdanost i omogućava relativno lako identifikovanje jedinica analize, jedinica sadržaja, kategorija, poruka. Ali, on je istovremeno relativno krut i zahteva podjednostavljanje, tako da se gube mnoge značajne suptilnosti. Sukcesivni kodeks dozvoljava uvođenje novih kategorija, ali je njegova primena posle rekonstrukcije moguća tek od momenta kada je ona izvršena. Tako jedna ili više prethodnih faza ostaju njime neobuhvaćene ili zahtevaju ponavljanje. Kontinuirani kodeks je, veoma obuhvatan i osetljiv, vrlo je neprecizan i više liči na popis kategorija po redosledu njihovog javljanja, nego na istinski kodeks. Na taj način kodeks ne ispunjava dovoljno svoju funkciju. Osim kada su u pitanju akcioni dokumenti, smatramo statički kodeks (koji je inače i najčešći) najcelishodnijim. On se može učiniti još efikasnijim ako se uz kategorije koje su već utvrđene obezbedi i dodatni kriterijum razvrstavanja:

- da li su se kategorije, pojmovi ili iskazi već javljali,
- da li su se javljali u tom kontekstu.

Na taj način bili bi izbegnuti mnogobrojni prigovori frekvencijskoj analizi sadržaja. Inače, nužno ogrubljanje prilikom uopštavanja i statističke obrade bilo bi znatno umanjeno, a nikako ne bi mogli biti prenebregnuti ili previđeni novi činioci i svojstva iskaza. međusobnih veza, promena u strukturi, itd. Jer, za svaku od njih moguće je, ako se naučno istraživanje shvati kao sistematičan kontinuitet, formirati kategorije uobičajenog (po stepenima i trajanju) i kategorije neuobičajenog i novog (originalnog). Da li bi to bila "bastard metoda"? Neka preterana zalaganja za potpuno "čiste" metode i tehnike prikupljanja podataka su, po našem saznanju, bez mnogo osnova upravo stoga što se te metode uzajamno prožimaju. U pismenoj anketi obrada podataka se služi analizom sadržaja koja je nastala time što je prethodno ispitanik odnosno ispitivač izvršio analizu sadržaja upitnika! Stoga, ako je to potrebno, govorimo i koristimo i kombinovanu tehniku metode analiza sadržaja (dokumenata).

Kodeks se formira od dve osnovne vrste kategorija:

- od kategorija onog što je rečeno - kategorija sadržaja;
- od kategorija kako je rečeno - kategorija forme.

Treba naglasiti da se ove dve vrste kategorija i kada su u kodeksu odvojeno date, koriste zajedno. Kategorije forme se javljaju i kao informacije o kontekstu u kome je iskaz dat, te su vanredno značajne za utvrđivanje "onoga što je hteo da kaže".

Razvoj kibernetike je na tom planu znatno proširio mogućnosti i istovremeno postavio i znatno veće zahteve, koji se veoma jasno mogu opaziti u tretmanu kodeksa - kategorijalnog sistema.

Kategorije sadržaja ("šta je rečeno") su:

- Kategorije materije (supstancije) - kategorije i pojmovi koji su upotrebljeni u saopštavanju predmeta kojim se sadržaj bavi (koji ima karakteristike predmeta u rečenici);
- Kategorije usmerenosti - onog što je rečeno - tj. kategorije osnovnog odnosa prema predmetu (kvalifikacije predmeta kao pozitivnog - negativnog, odnosa prema predmetu kao: odobravanje - neodobravanje; skloni - neskloni; optimističko - pesimističko; itd.);
- Kategorije standarda ili opštih merila - koje se koriste kao osnovni kriterijumi klasifikacije ili procene usmerenosti sadržaja (npr., odgovornost, demokratičnost, autokratski, birokratizam itd.);
- Kategorija vrednota - kategorije ciljeva i želja, najuže povezane za kategorije standarda. Može se reći da su to kategorije kojima se kroz ciljeve subjekta izražavaju njegove društvene osobine i orijentacione vrednosti kao što su ljubav (čovekoljubiv, human) herojstvo, slava, uspeh, samopožrtvovanje, autoritet itd. Ove kategorije se, po pravilu, odnose na krajnje ciljeve, želje, namere i sl;
- Kategorije metoda ili sredstava koje se bave načinom na koji se želi da se postigne određeni rezultat delovanja;
- Kategorije osnovnih crta - karakteristika subjekta koji su tretirani u poruci.
- Kategorije aktera - nosilaca radnji u poruci, koje se odnose na učesnike u procesu tretiranom u poruci, na njihove uloge, funkcije i mesta u procesu.
- Kategorije autoriteta - koje se odnose na one subjekte ili činioce na koje se autor iskaza poziva kao na autoritet s ciljem pojačavanja vrednosti svojih stavova ili izvora informacija.
- Kategorije porekla - koje se odnose na poreklo informacija - sredinu iz koje je ona potekla.
- Kategorije cilja - koje se odnose na adresata kome je poruka upućena.

Ovde prikazane kategorije sadržaja su nesumnjivo značajan doprinos formalizaciji (standardizaciji) metoda analize dokumenata. Takođe, one su moguć opšti osnov izrade kodeksa, jer definišu zahteve prema sadržaju kodeksa. Upravo stoga neophodno je posvetiti im dužnu pažnju u primeni, razradi i tumačenju.

Analiza mogućih kategorija kodeksa ukazuje na sledeće probleme:

- na neophodnost razlikovanja kategorija koje služe za kvalifikovanje od kategorija za konstatovanje (za utvrđivanje činjenice postojanja - prisustva ili nepostojanja - odsustva) određenih činilaca:
 1. dokumenta kao takvog;
 2. procesa odnosno pojave kao takve;
- na neophodnost razlikovanja delova, odnosno slojeva dokumenata čijim istraživanjem saznajemo o:
 - učesnicima procesa i procesu;
 - tvorcu (autoru) sadržaja i oblika osnovne poruke;
 - interpretatoru - emitentu jedne osnovne poruke i njegovoj interpretaciji te poruke;
 - primaocima poruke i interpretaciji, i sadržini i formi u koju oni uobličavaju poruku i interpretaciju.

Na osnovu kazanog proizlazi da kodeks treba da sadrži:

- definicije osnovnih kategorija sadržaja onog što je rečeno, onog što je sadržano u dokumentu o predmetu našeg istraživanja kao stav, sud - (činjenički i vrednosni), i argumentacija u napred pobrojene četiri situacije ili četiri sloja sadržaja dokumenta, i
- kriterijume i merila za vrednovanje kategorija u dokumentu.

A, sve dosad izloženo upućuje nas na zaključak o celishodnosti izvesnog pojednostavljanja (ili možda, ipak, usložnjavanja) osnovnog kategorijalnog sistema sadržaja iskaza u kodeksu na sledeći način:

1. Uslovi i povodi:
 - 1.1. nastanak iskaza (dokumenta),
 - 1.2. ponašanje autora,
 - 1.3. ponašanje interpretatora,
 - 1.4. ponašanje sudeonika u političkom procesu na koje se iskaz odnosi,

- 1.5. ponašanje adresata (onih kojima je iskaz upućen).
2. Učesnici u nastanku dokumenata u procesu koji dokument obrađuje po svojim ulogama, funkcijama, mestu (položaju):
 - 2.1. autor,
 - 2.2. interpretator,
 - 2.3. sudeonik - učesnik u tretiranom procesu,
 - 2.4. adresat.
3. Motivi, interesi, ciljevi, orijentacione vrednosti:
 - 3.1. autora,
 - 3.2. interpretatora,
 - 3.3. učesnika,
 - 3.4. adresata.
4. Aktivnosti, delatnosti, funkcije, radnje, činovi, postupci, operacije - po sadržaju i obliku:
 - 4.1. autora,
 - 4.2. interpretatora,
 - 4.3. učesnika
 - 4.4. adresata
5. Metodi i sredstva ostvarivanja aktivnosti i ciljeva (po obliku i suštini):
 - 5.1. autora,
 - 5.2. interpretatora,
 - 5.3. učesnika,
 - 5.4. adresata.
6. Posledice i rezultati aktivnosti i primena metoda - sredstava u ostvarivanju ciljeva:
 - 6.1. autora,
 - 6.2. interpretatora,

6.3. učesnika,

6.4. adresata.

Ovaj pojednostavljeni kodeks izveden iz sheme opšte strukture predmeta istraživanja podrazumeva u svim slučajevima: istraživanje vremena, prostora, intenziteta i usmerenosti, kao i dimenzija kvantitativnih i kvalitativnih svojstava. Razumljivo je da je ovo moguće shvatiti samo kao opšti okvir sistema kategorija sadržaja iskaza dokumenata koji, u primeni, mora da omogući i razlikovanje direktnih podataka od indirektnih (onih koji se odnose na druge pojave, ali mogu da se koriste i za zaključivanje o istraživanoj pojavi u većoj ili manjoj meri, samostalno ili u sprezi sa drugim podacima).

Kategorije "kako je nešto rečeno" (kategorije forme) nisu manje značajne od kategorija sadržaja. One ponekad izražavaju pravo značenje iskaza. Značajne su samo u funkciji iskazivanja sadržaja. Berelson ih deli na:

- Kategorije oblika saopštavanja i načina saopštavanja, koje se bave samo najopštijim oblicima;
- Kategorije oblika izjava i sudova (činjenički, preferencijalni i identifikacioni, koji se među sobom mogu dalje deliti po kriterijumima vremena, izvesnosti itd.);
- Kategorije intenziteta, koje se odnose na snagu iskaza (emocionalnost, angažovanost itd.);
- Kategorije trikova, koje se odnose na upotrebljene konstrukcije, simbole, figure i sl. u iskazu.

Razvijanje ovih kategorija, koje se odnose na sadržaj u celini imaju različite oblike manifestacija u stvarnosti i veoma veliki značaj za razumevanja prave suštine pojave. Njihovo formalno izdvajanje i nije neophodno. Ispravnije je, izgleda, svrstati ih, ako se primenjuje napred navedeni primer klasifikacije kategorija sadržaja u peti segment: "metodi i sredstva ostvarivanja aktivnosti i ciljeva (po obliku i suštini)".

U celini posmatrano, rad na kategorijalnom sistemu - kodeksu za potrebe primene metoda analize dokumenata nužno je kritički razvijati istovremeno i na osnovu kako kategorijalnog aparata nauke tako i kategorijalnog aparata svakog konkretnog istraživanja.

Funkcije kodeksa su višestruke:

- da sistematizuje i formalizuje aktuelno okvirno saznanje o predmetu istraživanja;
- da usmeri napore u istraživanju;
- da posluži kao osnova za izradu obrasca za sakupljanje podataka;
- da posluži kao osnova za opisivanje pojave, tj. za tretman dokumenata, podataka i saznanja.

Obrazac za analizu dokumenata (analitički obrazac, evidencioni list, itd.) je naredni ozbiljan i težak zadatak, teži kada je reč o kvantitativnoj tehnici. On je, po sadržaju sličan kodeksu - mora sadržati podatke o autoru, dokumentu i iskazu saglasno sa sadržajem kodeksa. Moguće je formirati pojedinačni i skupni obrazac. Pojedinačni se pravi u slučajevima kada imamo složen predmet istraživanja i složen dokument. Skupni podaci se prave kada je broj dokumenata mali, a predmet istraživanja relativno uzak. Principi i pravila izrade obrasca su u oba slučaja isti. Razlika je u tome što će se u prvom slučaju svaki dokument ili jedan njegov deo koji predstavlja celinu evidentirati na posebnom obrascu, u drugom slučaju neće.

Obrazac za sakupljanje podataka neophodan je samo u situacijama u kojima nije moguće vršiti neposredno obeležavanje na izvornim dokumentima, njihovo kopiranje, ili unošenje u memorije računara. Po pravilu, evidencioni obrazac izrađuje se prilikom ručnog obavljanja tehničko-administrativnih poslova zato što omogućuje kontrolu brojanja, fizičko klasifikovanje po određenim obeležjima podataka u određene skupine itd. Izrada obrazaca može više da košta nego kopiranje izvornog materijala. Nažalost, u nekim slučajevima nije dozvoljeno kopiranje ili nije moguće prepisivanje izvornog materijala, pa nam obrazac ostaje jedina mogućnost.

Neposredan rad na analizi dokumenata, inače, ima sve faze kao i svako drugo istraživanje. Osnovna je razlika u fazi sakupljanja podataka koja podrazumeva:

- ostvarivanje uvida u dokument i konstatovanje pristustva - odsustva podataka;
- identifikaciju i klasifikovanje podataka;
- selekciju i obeležavanje relevantnih podataka;
- unošenje podataka u obrazac.

Na osnovu kazanog može se zaključiti da je analiza sadržaja, iako relativno nova metoda, do sada veoma često upotrebljavana za proučavanje najraznovrsnijih društvenih pojava. Ovom metodom najviše su proučavane kulturne delatnosti i kretanja u oblasti kulture. Njome su ispitivani tematski sadržaji književnih i umetničkih dela, karakterne crte junaka pojedinih književnih dela i filmova, osobito crtanih, stilovi pojedinih književnih pravaca itd. U novije vreme analiza sadržaja se sve više koristi za izučavanje sredstava masovnog komuniciranja - programa radija i televizije, štampe, časopisa i sl. Tokom Drugog svetskog rata grupa američkih naučnika, okupljenih oko Lasvela, ovom metodom je veoma uspešno proučavala fašističku propagandu Nemačke i Italije. Ona je na bazi analize sadržaja propagandnih govora fašističkih funkcionera izvodila veoma tačne zaključke o stanju u ovim zemljama i političkim i vojnim namerama njihovih rukovodstava.

Analiza sadržaja je vrlo važan, moglo bi se reći neophodan istraživački metod za svako kompleksnije proučavanje društvenih pojava, procesa i odnosa. Međutim, da bi ovaj metod po svom karakteru bio sociološki, mora se uvek nastojati da se razni tokovi simboličkog

opštenja tretiraju kao sastavni deo društvenih delatnosti i odnosa. Samo na taj način analiza sadržaja može biti pouzdano i naučno plodotvorno sredstvo za istraživanje društvenih pojava.

Literatura:

1. Milan I. Miljević, Metodologija naučnog rada, Univerzitet u Istočnom Sarajevu, 2007.
2. Mensur Kustura, Metodologija društvenih i pravnih nauka, Univerzitet u Travniku, 2011.
3. Dževad Termiz, Metodologija društvenih nauka, Lukavac, Grafit, 2009.